

KIRJAD
LÄÄNEMERE
KALLASTELT

ELIZABETH EASTLAKE

Originaali tiitel:

A residence on the shores of the Baltic. Described in a series of letters

By Lady E. Eastlake

In two volumes

London: John Murray, Albermarle Street. 1841

Tõlkinud: Teet Martin

Toimetajad: Annika Peterson-Kaup, Maria Lee Liivak, Mare Luuk

Kommentaariid: Kalmer Mäeorg

Kujundanud: Kaspar Ehlvest

Küljendanud: Erje Hakman

Raamatu kujunduses on kasutatud autori illustratsioone.

Raamat valmis kirjastuste Huma ja Argo koostöös.

Tõlget toetas Eesti Kultuurkapital.

© Kirjastus Argo ja kirjastus Huma, 2025

Tõlge eesti keelde © Teet Martin ja kirjastus Huma, 2025

ISBN 978-9916-704-73-8

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

SISUKORD

ESIMENE KIRI	9
<i>Reisimise ajendid – Üleelamised suure auriku pardal – Ränk torm – Hobuse surm – Ankrusse heitmine Norra linnas Kristiansundis – Aurik nimega Paris – Hamleti loss – Helsingør – Lord Nelson ja leedi Hamilton – Saabumine Kopenhaagenisse</i>	
TEINE KIRI	19
<i>Kopenhaagen – Kuningaloss – Kadunud Taani kuninganna – Frauenkirche – Thorvaldsen – Sõit üle Läänemere – Kroonlinn – Vene ametnikud – Esmamuljed Peterburist – Sekeldused Vene tollis</i>	
KOLMAS KIRI	27
<i>Proua Wilsoni vöörastemaja – Parun S. – Sõduri laenamine – Vaatamisväärsustega tutvumine – Talvepalee renoveerimine – Peterburi saared – Kaasani katedraal – Kunstiakadeemia – Brüllovi maal – Hoonete iseloomustus – Sillulisest ja klaasist – Inglise veidrustest</i>	
NELJAS KIRI.....	37
<i>Ermitaaž – Mida tähendab olla hea turist – Jalutuskäigud Nevskil – Disproportsioon tänavapildis – Leuchtenbergi hertsog ja suurvürstinna Maria – Anglikaani kirik – Briti faktooria – Vaade Peterburile mereministeeriumi tornist – Linna ebatavaline asend – Marulised tuuled – Vene laulatus</i>	
VIIES KIRI.....	45
<i>Eluaseme muutus – Külalistetoa nurk – Muljed Venemaa vanglast – Inimeste kohtueelne kinnipidamine – 1826. aasta ülestõusu lugu</i>	
KUUES KIRI.....	54
<i>Peterburis kinni – Peterburi tõbi – Valmistumine põhjamaiseks teekonnaks – Reis Narva – Sealsed sekeldused – Sissesõit Eestisse – Käre külm – Hundid – Postijaam nimega Loop – Saabumine Revalisse</i>	

SEITSMES KIRI	63
<i>Südamete avamine ja kohvrite lahtipakkimine – Kodunemine uuel maal – Maale kolimine – Residentsi hiilgus – Päevarutiin – Köök – Varasakved – Eesti naiste kohustused – Volksstube – Kudumise ja ketramise ruumid – Pruudi kaasavara – Katlamajade süsteem – Laudad – Kasvuhooned</i>	
KAHEKSAS KIRI	73
<i>Õnne kohalolu kõikjal ja selle ülekanduvus – Karge ilma meeltülendav mõju – Talvised jalutuskäigud – Metsade pale – Hundid – Jõulud ja aastavahetus – Saanisõit ja selle keerukus – Suur jõulupidu – Eestimaa meeste kalduvus stoitsismile – Eesti daamide võlud – Uudsed road – Külaskäikude pikkus</i>	
ÜHEKSAS KIRI	83
<i>Tüdruk vokiga – Eesti talupoeg – Poseerija ebaõnn – Eesti talu interjäär – Talupoja maaomand – Talurahva pärisorjusest vabastamine ja selle mõjud – Perekonnanimede panek ja selle keerukus – Külaskäik kirikusse – Luteri vaimulik – Kohalik kirikulugu</i>	
KÜMNES KIRI	95
<i>Sarnasused vana Inglismaa ja Eestimaa vahel – Mõisaomanike sage vahetumine – Krediitkassa – Härja Bergi lugu – Rüütelkond – Ettevalmistused Revalisse kolimiseks – Lapse talvine reisikostüüm – Sõit – Reval</i>	
ÜHETEISTKÜMNES KIRI	102
<i>Välise rüü äkiline ümbersünd – Maapäeva järelkajad – Revali seltsielu – Kummaline kinnisus – Lahutuse hõlpsus – Varajases eas abiellumine – Paruness J. – Mademoiselle de P. – Monsieur G. – Mademoiselle de V. – Krahv M. – Parun C. – Eesti naiste ilust – Üldlevinud lektüür – Aadel- ja lihtkodanikkond – Teater – Griseldis</i>	
KAHETEISTKÜMNES KIRI	112
<i>Keelte omandamine – Saša – Revali asend ja kohalikud iseärasused – Selle linna talvised võlud – Toompea – Kakskümmend viis kraadi alla nulli – Käreda külma iseloomustus – Krahvi iseloomustus – Mõistusabielu – Luterlikud pulmad</i>	
KOLMETEISTKÜMNES KIRI	120
<i>Revali tänavaelu – Kingseppade kangekaelsus kõikjal maailmas – Kaunis juuditari – Lihuniku lugu – Naise truudus – Absolutistlik riigikord – Eesti ja Revali ajalugu</i>	

NELJATEISTKÜMNES KIRI 128

Pikk masendav talv – Talupoegade raske põli – Rahva üldine tervislik seisund – Ebausk – Isikumaksu ja nekrutikohustuse taak – Nekrutiks värbamise kurioosumid – Vene sõduri raske elu – Vene sõduri privileeeritud elu – Saša moraali proovilepanek – Vene keel – Vene kirjandus – Võõramaalaste ettekujutus Inglismaast – Tülpimus aastaajast

VIIETEISTKÜMNES KIRI 136

Kevade äkiline tärkamine – Viimane saanisõit – Sula linnas ja maal – Jääminek – Üleujutused – Loodusetormakus – Rohelised põllud ja puud – Ööbikuist ilma sentimentaalsuseta – Sugu võõsa kokkutulek – Väljavalitud minia tutvustamine – Herrmann B.

KUUETEISTKÜMNES KIRI 143

Varane ärkamine – Reisile asumine – Sõit läbi ürgse maa – Erimeelsused majade kohaväliku suhtes – Krug – Orgita – Rändrahnud – Koluvere loss ja õnnetu saatusega Württembergi vürstinna – Kõva voodi – Lihula – Tüütute asjaolude kuhjumine – Läänemaa ja selle kaldaäärsed rikkused – parun Ungern-Sternberg – Krahv ja krahvlinna ning nende mõisamaja Ungrus – Kirja panemata lugu Peeter I-st ja tema sõbrast Menšikovist – Haapsalu loss – Hiiumaa tüdruk – Veidrad kolleksioonid – Riisipere ja paruness S.

SEITSMETEISTKÜMNES KIRI 155

Rannaelu Revalis – Toll võtab pihtide vahele – Sõit üle lahe – Rahvaste paabel – Rannik Helsingforsi lähiümbruses – Ball – Paruness K. – Daamidest reisijate ostulembus – Helsingforsi graniitpangad – Observatoorium – Botaanikaaed – Teravad elamused õhtusöögil – Sweaborg – Scheeren – Salakaubaveo tundemärgid – Tagasitulek Revalisse

KAHEKSATEISTKÜMNES KIRI 163

Süüdasuvine Reval – Muinsused – Väravad – Kirikud – Surmatants – Hertsog de Croy – Raekoda – Mustpeade vennaskond – Tornid – Toompea muinsused – Kotzebue – Aastalaat ja selle kirju kontingent – Kadriorg – Pidulaeval – Külaskäik Vene sõjalaeval

ÜHEKSATEISTKÜMNES KIRI 175

Liigkuumus – Säased ja sääsehammustused – Unetud ööd – Padise kloostri varemed – Maanõunik R. – Paldiski – Leetse – Väike-Pakri saar – Ootamatu kohtumine – Vene ehitajad – Päev metsas – Sugu võõsa kokkutulekud – Tervitamise mood – Vanad kombid – Keskustelu – Inglise uhkus ja saksa uhkus – Pealetungihimuline vene elulaad – Abielud eestlaste ja venelaste vahel

KAHEKÜMNES KIRI.....	188
<i>Keila-Joa ja selle ilu – Keila-Joa peretütred – Mamma krahvinna – Kõikide rahvaste kohtumispaik – Toidud – Aja sisustamine – Paikade eriilmelisus ja keelte mitmekesisus – Härrastemaja – Selle aarded – Vene kirik – Ilu rohkus nii sees kui ka väljas – Krahv C. ja vürstinna V. – Lõhepüük – Valgustus – Seikluslik sillauletus – Krahvinna Rossi – Kontsert vaestele Revalis – Proovid – Katkend ooperist „Freischütz“ – Kaju pöördumine</i>	
KAHEKÜMNE ESIMENE KIRI.....	202
<i>Sügispliidid – Hüvastijätt Eestiga</i>	
KAHEKÜMNE TEINE KIRI.....	206
<i>Venemaa kui uurimuse aines – Vana-aastaõhtu – Kummaline perekondlikkuse demonstratsioon – Suudluste sild – Peterburi igapäevarutiin – Idamaised rügemendid ja idamaine füsiognoomia – Pidustused Talvepalees – Vaade Valge saali rõdult – Õukonna kostüüm – Juvelide pruukimine – Maskiball teatris – Keiser – Troonipärija – Suurvürst Mihhail – Maskiball Salle de Noblesse'is – Maskiballide ärakasutamine Venemaal</i>	
KAHEKÜMNE KOLMAS KIRI.....	221
<i>Peamised vöörustajad Peterburis – Keisripere vabadused – Ohjes alamad – Etiketi puudumine – Ball vürst J. majas – Ball krahvinna L. majas – Kõrgseltskonna kaunitarid – Ball proua L. majas – Kommete ja moraali üldine pale – Riietus – Teenrid – Suurvürstinna Helen</i>	
KAHEKÜMNE NELJAS KIRI.....	231
<i>Vürst Pierre Volkonski – Krahv Benckendorff – Krahv Nesselrode – Taglioni – Keisrinna – Proua Allan – Vene teater – Esimene vene ooper – Venemaa kolme seisuse iseloomustus – Monarhi võim – Raudteeühendus Tsarskoje Seloga – Suur palee – Keiser Aleksandrit meenutades – Keisri palee – Arsenal – Üldmulje</i>	
KAHEKÜMNE VIIES KIRI.....	241
<i>Külaskäik Brüllovi, parun Kloti, M. Jacques'i, M. Ladournaire'i ateljeedesse – Iisaku kirik – M. le Maire – Vürst Belozelski galerii – Tauria palee – Smolnõi kirik ja selle juures asuv instituut – Noorte tütarlaste rongkäik õukonna kaarikuis – Talvine tänavapilt – Öised sõidud – Paast ja hüvastijätt</i>	

SEITSMES KIRI

*Südamete avamine ja kohvrite lahtipakkimine – Kodunemine uuel maal –
Maale kolimine – Residentsi hiilgus – Päevarutiin – Köök – Varasakved –
Eesti naiste kohustused – Volksstube – Kudumise ja ketramise ruumid –
Pruudi kaasavara – Katlamajade süsteem – Laudad – Kasvuhooned*

Kui paljust on vestelda kahel inimesel, kelle vahel pole mingeid barjääre ja kes peavad nüüd heitma õlult pikkade lahusoldud aastate koorma! Võiks ju kujutleda, et nad alustaksid teemadest, mis teineteisest lahkumise järel õhus olid, ja liiguksid ajas edasi, aga ei, eranditult asutakse esmalt taaskohtumisele eelnenud sündmuste juurde, ja kulgetakse ajas tagasi. Sest mälusalved ei avane kunagi kohe, jõudmaks soovitud pühapaika, mälestustes uitaja peab ikka sammhaaval mälusoppe uuristama, tagasi-vaatavalt, kuni jõutakse punkti, kus kahe inimese mälestused ristuvad. Kui lahusolek on olnud pikk, on selleks põhjust topelt, sest aja jooksul on ühtviisi palju muutunud mõlemad, ja kui hüpata kohe sinna, kus kumbki oli läinud oma teed, tunneksid nad vaevu teineteist ära.

Ja siis tahavad läbivaatamist kõik need pagasisse peidetud aarded, need inimeste tülikad kaaslased, millest nüüd kahekordselt rõõmu peab saama, sest teeloleku ajal on nad ju vaid mureks ja koormaks kaelas. Esi-
meses uudishimu ja kontaktloomise tuhinas on seetõttu põrand kaste ja kohvreid täis, kõik nad on lahti, kuid mitte ükski tühjendatud, ning pisi-
kesed kõigesse sekkuvad haldjakesed, need aastate kulu vääramatud
tunnistajad, torkavad oma tillukese sõrme ka kõige varjatumatessegi süga-
vustesse ning üks neist pärib heleda, erutusest väriseva häälega „*Was ist
diess?*“¹ ja teine „*Was ist das?*“², kuni asjade omanik esitab oma esemete
*catalogue raisonné*³, ja nemad oma kadestamisväärtes lihtsameelsuses
imetlevad kõike seda, mis kõige vähem väärt on.

¹ *Was ist dieß?* – mis need on? (sks).

² Mis see on? (sks).

³ Annoteeritud nimestik (pr).

Kuid nüüd, kui tahta vältida teist säärast asjade segipuistamist nagu tollipunktis, peame sulgema ukse nende väikeste ammutuntud võõrmaalaste ees – selle armsa ja tuttavliku ees – ning jätma kohendamise, silumise ja kokkupakkimise kahe leebe olemisega eesti toatüdruku hooleks, kes kergel sammul, toast sisse-välja käies naeratavad ja noogutavad, kõrged kiivrikujulised tanud peas, lühikesed pihtkuued ja triibulised seelikud seljas, poetades aeg-ajalt tagasihoidlikul moel paar sõna inglanna garderoobi rikkuse kohta.

Milline lõputult uudne maailm avaneb selle ees, kes leiab end äkitselt seni võõraste inimeste kõige kodusemate toimingute keskelt! Üldiselt peab reisija, ja nii on igati paslik, leidma sammhaaval tee teiste rahvaste kodusesse ellu; ning aja jooksul, mil ta on õppinud mõneti tundma teiste harjumusi, jätab ta enda omad tagaplaanile. Nii on kõige loomulikum ja õigem, sest vastasel korral varitseb oht, et see, kel tuleb silmitsi seista teise maa valguse- ja varjukülgedega enne, kui ta arusaama võrkkestalt on kadunud kujutis eelmisest paigast, omandab teiste inimeste nõrkuste ja eelarvamuste suhtes väga terava silma ning on pime enda omade suhtes, sest paljudel juhtudel satutakse uues kodus olukordadesse, milles pole end varem proovile pandud. Me oleme niivõrd oma harjumuste orjad, et kipume võõra maa elukorraldust hindama liiga karmilt, kui oleme seal viibinud vaid mõne kuu, ja liiga heakskiitvalt, kui oleme seda teinud sama palju aastaid. Vastupidised on lood aga kiirustava reisijaga, kelle aeg ja võimalused lubavad tal vaadelda vaid väliskesta – haarata seda, mis jooksujalu silma jääb. Tema pilk ei saaks olla värske, nagu ei saaks olla rohmakad tema hinnangud asjadele, mille olemus seisneb vaid ta muljete uudsuses. Nagu sufleed, peavad need olema kuumalt laual ja kiiruga ära söödud, et maitse oleks õige. Liigne kaalutletus rikuks nad ära. Olles ise suuresti samas olukorras, kuhu üks rändaja ikka loomulikult viisil satub ning kus teda ähvardab oht olla sellesama pimedusega löödud, on mõnenädalane paus, mis seda kirja eelmisest lahutab, mõeldud selleks, et saaksin olla oma hinnangutes õiglane nii enda kui ka teiste vastu.

Mõni päev pärast minu saabumist kolisime maale, teekond kestis terve päeva ja kulges läbi paksu metsa. Õhtuks jõudsime suurejoonelise kuusirbikujulise hoone⁴ ette, mis suuruselt ja vormilt meenutas Regent's Parki⁵ tihedaid ridaelamuid. Kui eksterjäär oli paljutõotav, siis interjäär ületas

⁴ Valtu (Waldau) mõis Rapla kihelkonnas Harjumaal. 1834 kuni umbes 1846 oli Alu-Rapla ja Valtu-Hertu mõisakompleksi valdaja Robert Hans Otto Friedrich von Rosen. Tema abikaasa Marie Justine von Rosen (Rigby) ostis 1831 lisaks veel Hõreda mõisa. Rosenid elasid neist kõige esinduslikumas – Valtu mõisas.

⁵ Piirkond Londonis.

kõik ootused ning mul jäi vaid silm kinni pigistada mõningase tahumatuse ja viimistluse vajakajäämise ees, et kujutleda end viibivat mõnes kuninglikus residentsis. Arhitektuursete kaunistuste rikkalikkus, freskode ja laemaalide ilu, mitmevärviliste marmorit jäljendavate parkettide poleer ning ruumide kõrgus, suurus ja proportsioon moodustasid suursuguse ansambli, sealjuures sõltumata mööblist, mis siin nagu Narva toolidki tunduvad olevat konstrueeritud enne, kui mugavust inimliku heaolu osaks pidama hakati.

Kummaline on see kooslus: väljast uhke hoone, sees aga valitseb äärmiselt lihtne, primitiivne elukorraldus. Perel pole mingeid kindlaid aegu ärkamiseks; mõnikord märkad vöörustaja tühja kohvikruusi, tema ise on aga ära sõitnud või on ametis kirjatööga juba enne sinu ärkamist, või kohtad teenrit talle kasinat hommikueinet voodisse viimas ning oled juba ammu oma päevaseid toimetusi alustanud, kui näed teda, hommikukuub seljas, ülimalt unise näoga magamistoast väljumas. Hommikueinet siin söögi-korraks ei peeta ja sellele ei osutata pooltki seda au, mis meie juures kombeks: kes sööb seistes, kes suitsetades, ning lapsed tormavad oma *Butterbrod'*i-viilu mugima mõnda orva või samba jalamile toretsevas saalis; või nositakse ühest kohast teise uidates, mida Inglismaa vaipadel peetaks ei rohkem ega vähem kui riigireetmiseks. Kell üks sammume koos läbi arvukate elutubade söögisaali, mis on nii ruumikas ja uhke, et võiks passida Crockfordi klubihooneks⁶ ja kus serveeritakse suurepärase ja rikkalik pidusööki. Tavaliselt eelneb sellele nõndanimetatud *Frühstück* (ehk tegelik hommikusöök; päris hommikueine kohta ütlevad nad lihtsalt „kohvijoomine“), milles ei nähta mitte söögiisu vaigistavat vahepala, vaid sissejuhatust, nii et põhirõhk langeb õhtusöömale, kus kõik maitsemeeled valla pääsevad. See koosneb tugevasti vürtsitatud või soolatud roogadest – kange maitsega Šveitsi juustust, marineeritud kalast, verikäkist ja vorstikestest, mis kõik loputatakse alla klaasikese mõjusa likööriga, mida vanemad daamid näivad nautivat sama palju kui härradki. Köök on Saksa oma, kuid kohalike sugemetega, ning ühe rahvapärase roa maitsemisest ei pääse seetõttu kolmapäeval ja laupäeval siinmail ükski välismaalt tulnud külaline; sest vana kombe kohaselt pakutakse neil päevadel supi asemel kaerajahust tehtud pudingit nimetusega *Brei*⁷, sellega käib lauas ringi üks teener ja tema järel tuleb kohe teine, käes kogukas kann rammusa rõõsa koorega, mida tulikuuma *Brei* peale ohtralt kallatakse. Koort kasutatakse paljudes roogades ja kokku sellega ei hoita, mis – välja arvatud

⁶ Londoni härrasmeesteklubi.

⁷ Kaerakile (sks).

juhtudel, kui tegemist on hapendatud koorega – tähendab minu jaoks nii mõneski mõttes kulinaarset pattu. Teise eripärana süüakse iga päev rukkileiba, siin perelauas kergelt hapendatud, teenijate omas aga nii tugevalt, et peab mõne nädala harjuma, enne kui leiad selle söödava olevat. Saia peetakse pea sama suureks luksuseks kui kooki ja seda küpsetatakse Moskva jahust, mis on oma kuivuse ja maitsevaesuse poolest kergesti äratuntav; sõna *Brod* käib tavaliselt šokolaadikarva rukkileiva pikkade pätside kohta. Nii sai mitu armast väikest heledapäist ninatarka naerda külalise võhiklikkuse üle, kui viimane õhtulauas *Schwarzbrod*’i ehk musta leiba küsis. Ettekandmise viis on samasugune nagu Saksamaal – roog lõigatakse lahti puhvetkapi äärel ja kantakse iga külalise ette; see komme põhjustab mõnikord suurt meelehärmi, sest just siis, kui on läbi mälutud ja alla neelatud üksik suur lihatükk ning taldrik on ära viidud, järgneb köögivilj, mis oleks andnud lihale õige meki. Inglismaal kiputakse materdama meie vana tava, kus roog lõigatakse lahti lauas, ja soosima toda võõramaist viisi, ning kui see ka majaproua ja tema härra jaoks mingid mured ära lahendab, ei võida sellest sugugi külaline, kes oma leivatükki või klaasikest vett asja ees, teist taga ootab, samal ajal kui teenrid kuhjas toiduvaagnatega oma väsitavaid tiire teevad ja mõni hajameelne kuju või pirtsakas laps neid tükiks ajaks kinni peab. Kellakuuete ajal saab kergemat sorti kehakinnitust, tee ise on peenimat sorti; kuid õhtusöök on tõsine mitmekäiguline eine, kus süüakse tohutult, ja pole ime, et hommikusöögiks isu vähe järel on.

Nagu samast seisusest peres Inglismaalgi, sagib siin arvutult mõlemast soost teenreid, tõsi, ühed roostekarva kuubedes ja viksimata saabastes, teised aga korralikult kasitud ja klanitud, tavaliselt külarõivais; vallalistel neidudel on juuksed lihtsalt ja kaunilt ümber pea palmitsetud; käies lasevad teenijannad parkettpõrandal liugu – see on see läbikäidavate tubadega majade nuhtlus, et muud teed kööki ja tagasi pole kui läbi kõigi uhkete elutubade. Siin, nagu kõigis tsivilisatsiooni varast etappi läbivates maades, töötavad naised meestega võrreldes kahekordse innu ja tõhususega. Majateenijatena on nad osutunud usaldusväärseiks ja hakkajaiks, teevad näputööd, pesevad ja sätivad juukseid kenasti soengusse; eestimaalasest daam aga vajab nii palju hoolitsust ja on õpetanud oma teenijaid teda nii abituks pidama, et mul tuli proua ülemäära varma toatüdrukuga tõsiselt jageleda, et talle selgeks teha, et olen harjunud iseseisvamalt hakkama saama.

Näinud ära elu- ja magamistoad – kõik ruumikad ja õhuküllased ning varustatud kõige vajalikuga, välja arvatud ehk peamine, mis on privaatsus magamistoas, juhatas mu võõrustaja mind oma *Schafferei* ehk sahvri juurde ja, keeranud ukse veidi pühaliku liigutusega lukust lahti, palus ta mul

majapidamiskraamiga pilgeni täidetud varakambrisse astuda. See ruum oli ehtne ladu, kuhu oli üles riputatud, ära paigutatud ja põrandale laotatud arvukaid talupidamissaadusi, millele nende tarvitajad sageli liiga vähe, nende hankijad aga liiga palju tähtsust omistavad. Külge külje kõrval seisid põrandal mahukad pudelid piirituse ja likööri, jämeda linase riide rullid, purgid kurkide ja hoidistega, villatokid, suhkrupead ja linavihud. Sügavates kirstudes oli Moskva jahu, soola, saagot, safranit, tärklisi jne, jne; virnadesse laotud kastikestesse oli varutud suures koguses enda kasvatatud ja kuivatatud õunu, pirne, kirsse, herneid, ube ja kasevihtu, mille keedusega ravitakse haavu, – ühesõnaga, seal oli täielik *hortus siccus*⁸ kõõgi jaoks. Ümberringi rippusid nõõri- ja lõngakerad, võrgud, korgid, niisama paljudes värvides ja suurustes küünlad kui Kaasani jumalaemale ohverdatakse, nii mustad kui ka valged pargitud lambanahad ja muu ülesriputatud vara; ühte tiiba olid aga vaheseintega eraldatud rohketele soppidesse ladustatud rosinad, viigimarjad ja vürtsid nõudlikumale maitsele. Eriline pühamu on see salv maja perenaise jaoks, kellel, kui ta tõepoolest ise kõige selle eest hoolt kannab, on tööd palju. Sest Eestimaa *Wirtschaft* ehk majapidamine ei seisne vaid õhtusöögi korraldamises ja teenritega tõrelemises. See hõlmab ka linakudumist, küünlavalamist, seebikeetmist, viinapõletamist jne, millega tegelesid meiegi mitu põlvkonda tagasi elanud esiemad, kes maa-mõisate mahukat majapidamist juhtisid; ja et ühendus kaugete linnadega on paratamatult hõre, ei nõua see sugugi vähest planeerimisoskust, et tagada pikkadeks talvekuudeks piisavas koguses suhkrut ja ploome ning hoolitseda selle eest, et mõisa teenijaskonnal mõni oluline tarbeaine otsa ei saaks. Tõsi, igal proual on virtin, kes teatab talle, kui kodukeedetud äädika pudelid või omavalmistatud tärklise purgid on tühjad; või kui proua on eriti jõukas, on tal veel üks abiline, keda rõhutatult *mamselle*'iks kutsutakse ja kes kõik varustamise mured enda kanda võtab; kuid ühtmoodi inimesed on nii virtinad, *mamselle*'id kui ka nende perenaised ja mõnikord unustavad nad mõne tähtsa komponendi üheskoos ära, mis rikub nii õhtusöögi kui ka *Hausherr*'i tuju mitmeks päevaks.

Kõik need rasked kohustused annavad paruniproua staatusele küll tublisti aupaistet, kuid vähe puhkust. Sõnal *Wirtschaft* on mingi maagiline võim. Kasvueas tütarlapsed, kes loodavad peatselt ise majas vägesid juhatama hakata, lausuvad seda ühelt poolt aupaklikkuse, teiselt poolt pelgusega; noored mõrsjad, värsked majaprouad aga paatosliku rõhuga, nagu nende äsja omandatud väärikut avavat võtmesõna; vanad vilunud matroonid jällegi rõõmu ja selgelt tajutava sisemise rahuloluga, mis paneb

⁸ Herbarium (ld).

mind kahtlustama, et nad on õnnelikud selle üle, et on olemas niisugune kõikehõlmav sõna, mille taha saab mugavalt kõigi muude kohustuste eest pugeda. Maamajapidamise paljudes saladustes ja detailides leidub aga palju sellist, mis on nii huvitav kui ka õpetlik; nii jääbki tolle sõna hirmuäratavast tähendusest järele vaid pool, kui majas toimetab arukas, praktilise meele ja korraliku haridusega naine, kes ühest valdkonnast omad üldistavad järeldused teeb, teiseta sootuks läbi ajab ja keerulistest olukordadest oma peaga mõeldes välja tuleb. Haridust pole seni küll Eesti daami kaasavara osaks peetud ja vanasti arvatigi, et mida lihtsameelsem, seda parem pere-naine, kuid valgustusajastu ja mõni üksik abielu arenenumatest maadest pärit naisega on viinud esimese õrna aimduseni – kuigi kõikjal pole see vast veel tunnistamist leidnud –, et haritud inimesed on parimad ka madalates asjades ja õpetatud pead oskavad kõige praktilisemalt mõelda.

Jätnud selle silme eest kirjuks võtva moonalao turvalisse üksindusse, jätkus meie jalutuskäik läbi virtina ruumide, kus oli väga hubane ja soe ning kus kolm väikest last ja kuus kana kivipõrandat jagasid, ning läbi köögi, kus meessoost kokad madalate pliitide taga usinalt askeldasid, jõudsimme *Volksstube*'sse ehk rahvatuppa, kus alama astme teenijad – kutsarid, tallipoisid (siin neid majateenrite hulka ei arvata), lehmaliipsjad, lambakarjused jne – kindlatel kellaaegadel iga päev söömas käivad; kokku kahe- kuni kolmekümne ringis. See tuba oli nagu kunstnikule mõeldud – must muldpõrand, seinad kõikvõimalikes luitunud punakais, mustjais, kollakais toonides, head terrakota värvi tohutu soemüüriga ahi, savinõud, puust toobrid ja pingid – ühesõnaga kogu vanamoeline majakraam oma raskepärasuses ja maalilisuses. Kuid peamine ilu peitus toasviibijais – tõesse süvenenult vokirattaid vuristades istus hulgakesi või üksi vokkide taga umbes viisteist talutüdrukut, nende mitmevärviliste triipudega seelikud ja tuhmsinised või hallid pihtkuued, õlgadele langevad kollakad kiharad ja tumepruunid vokirattad sulandusid kaunilt soojadesse värvitoonidesse nende ümber. Mõne juuksevärv oli nii hele, et sarnanes linase lõnga värviga nende voki koonlal; just nemad, nagu virtin konarlikus saksa keeles meile selgitas, olevat kindlaimad mehelesaajad – linalakk-juuksed olevat omandus, millele ükski talupoeg ei suutvat vastu panna. Enamik neist maalilisist näitsikuist oli paljajalu ja üks kaunis kollasejuukseline neiuke, märgates, et just temale on koondunud meie tähelepanu, laskis juustel langeda loorina üle voki poole kummarduva pea ning piilus meie poole kelmikalt lehivate kiharate vahelt. Ei saa küll öelda, et ükski noist noortest daamidest oleks välja näinud kuigi puhas ja kutsuv, kuid eks ole oma meeldiv külg ka igal puudusel – isegi kõige mustem ja räämasem võib maaliliselt mõjuda. Mõni tüdrukuist tõusis kõnetamise peale ja kummardus,

paitades meid mõlema käega, justkui oleks proovinud meie kleite siluda. Selline on nende rahvuslik komme kõrgemast seisusest isikute tervitamiseks, eriti kui viimaste poole on tarvis mõne palvega pöörduda. Kaugemal seisis turd köögitüdruk, kuub kõrvale visatud, ainult särk õlgadel. Ta sõtkus tugeva puunuiaga kõrges künas olevat tainast erisuguse teraleiva jaoks, mida *Volksbrod*’iks ehk rahvaleivaks kutsutakse. Ketrajad kuuluvad majapidamise juurde ja käivad talvel mitu nädalat *Hof*’is ehk mõisas – selline on nende isanda maja nimi – kindla arvu nädalaid virtina juhtimise all ketramas; töökäimine ei paista neile vastumeelne olevat, sest peale tallipoiste ja lambakarjuste, kellega nad söögiaegadel kohtuvad, on *Volksstube* varjupaik kerjustele ja harjuskitele, olles samal ajal ümbruskonna keelepeksukoda.

Ketramisele järgnevad tööd moodustavad majaproua *Wirtschaft*’i kõige huvitavama osa. Taludes kootakse tavalisemat lina, fantaasiarikkama ja nõudlikuma toodangu, nagu käterättide kaldruudulise mustri riide ja laudlinade damasti kudumine jääb aga kutselise kangru tööks, keda on igas majapidamises üks või kaks ja kes saadavad perenaisele oma mustriäidiste kogu, mille hulgast too oma maitse järgi kesk- ja ääremustrid välja valib. Kui proual juhtub selleks rohkem silma olema, võib ta kangaste kavandeid täiendada, visandades mõne lille või ornamendi, mida kangur täpselt jäljendab. Mitte ühegi meie enda kavandi järgi valmistatud mööblitüki esmane vaatlus või võõrastetoa kardina hoolega valitud kanga, voodri, palistuse ja narmaste inspekterimine ei suuda äratada suuremat õhinat ja huvi kui äsja neilt kangastelgedelt maha võetud, uudsusest sätendava pleegitamata damasti või kaldruudulise mustri riide lahtirullimine. Eestis, nagu Saksamaalgi, nõuab komme, et mõrsja ei pea tooma oma tulisele armastajale mitte ainult tolle hindamatu vara – iseenda –, vaid lisama sellele veelgi väärtust: vankritäied kodumööblit, kapitäied taldrikuid ja klaase ning kirstutäied linu. Seetõttu ei ole hoolika lapsevanema jaoks, kes leiab, et tema tütar on määratud järgima looduse kutset, kunagi liiga vara koguma hakata, ja enne kui lapsuke oma esimestest riietest välja on kasvanud, on juba esimene ports neist sadadest laua- ja voodilinadest, mis tütrekesele tema tulevase härra silmis uut ilu peaks andma, kõrvale pandud. Vanasti tehti seda palju suuremas ulatuses ning õnnelikud, tütardega täidetud majad ägasid *Aussteuer*’i⁹ ehk kaasavara üha kasvava raskuse all. Kuid hiljuti pead tõstnud arusaam, et majanduslikult pole otstarbekas koguda kõike seda, mida rikub rooste või koi või mis varaste saagiks võib langeda, ja ühtlasi suurenev nõudlus raha järele ning ilmselt kõige määravamana

⁹ Ka Haussteuer (sks).

rikkalik pärand vanaemade ja isegi vanavanaemade garderoobidest, on kogumise indu mingil määral korrigeerinud.

Neis suurtes majades pole iial hetkegi külma tunda. Tube köetakse ahjudega, mis on sageli ornamentidega kaunistatud ja tornja kujuga, laotud puhastest valgetest kahhelkividest; mõnikord ehib ahjupealset mõni ilus klassikaline kuju ning ahjul on vasest ukсед, mida hoitakse nii säravana, nagu oleksid nad kullast. Vähem uhketes majades on ahjudel lihtne seinast eenduv vorm, millel on muu kujundusega sobivad värvid ja karniisid. Kõrvuti asuvate tubade ahjud on tavaliselt paigutatud vastakuti nii, et ühest koldest piisab mõlema jaoks. Neid kütab korra iga päev vana Caliban¹⁰, kes talviti midagi muud eriti ei teegi. Igasse ahju läheb tubli sületäis halgusid, mis toredasti lõõmavad, särisevad ja praksuvad; kui aga söed on *Ofengabel*'i ehk pika käepidemega kaheharulise raua abil hoolikalt ümber pööratud ja läbi segatud nii, et ühtki põlemata pala järele ei jää, suletakse hõõgivate süte kohal korstnalõõr, vaskuksed pannakse kõvasti kinni ja seejärel on ahi kuus tundi kuumemast kuumem ega jahtu niipea. Äärmise ettevaatusega tuleb vältida liig rutakat korstnalõõri sulgemist, sest kui ainsamgi põlemata puutükk jääb märkamata, on kohe tunda, kuidas ving õhku rikub. Seetõttu köetakse ahje tavaliselt hommikuti, nii on õhtuks mis tahes hooletusest tulla võiv oht ära hoitud; üsna võimatu on ju võhikuist teenijaid vajalikule ettevaatusele sundida. Nemad mõtlevad, mis see mõni üksik haluotsake ikka teeb; ja siiber lükatakse koomale, vaskuksed prauhti kinni. Aga veerand tunni pärast tunneb pahaaimamatu toasviibija, kuidas teda jälitavad iiveldus ja peavalu, mis silme eest mustaks võtab, ja kui see tunne tabab teda esimest korda, hakkab ta kahtlustama, et tolles võõramaises virvarris, mille sisse ta on sattunud, on peidus tema seedimisele sobimatud elemendid, ning talle ei tule pähegi kahtlustada, et see salakaval vaenlane on kõikjal tema ümber igas hingetõmbes. Ainus abinõu on uks ja korsten kohe avada, mis halva õhu toast kiiresti välja tõmbab. Teenijate ja madalamast seisusest isikute hulgas, kes on vähem tundlikumad ja kel on vabadus kütta oma osmikuid ja rikkuda õhku nii palju, kui hing ihkab, on esinenud surmajuhtumeid ning jääb vaid imestada, et need väga sagedased ei ole.

Selleks aastaajaks on ammugi ette pandud topeltaknad, mis muudavad selle halli ja üürikese valguse, mida loodus meile lubab, veelgi ähmasemaks. Üldiselt on igasse tuppa paigutatud, nagu nad ütlevad, *Klappfenster* ehk õhuaken. See kinnitub hingedele; üks pool avaneb sisse-, teine väljapoole ning mõnikord lastakse sellest kümme minutit päevas tuppa värsket õhku.

¹⁰ Moondunud loomalik tegelane, jõhkruse kehastus Shakespeare'i näidendis „Torm“.

Siiski on paljudes perekondades isalt pojale pärandatud õhukartus endiselt nii tugev, et igasugune jahedama õhu sissepääs on rangelt keelatud, või kui seda siiski kunagi on juhtunud, kleebitakse aknad hoolikalt paberiga kinni. Samal ajal tänu tubade kõrgusele ja suurusele, vaipade ja kardinade puudumisele, läbikäidavate tubade rohkusele, sellele, et kõigil tubadel, sealhulgas magamistubadel, on ukсед pärani lahti – nii, et kõik toad kokku moodustavad üheainsa hiiglasuure ruumi –, säilib õhu ringvool, mistõttu seisva õhu tunnet ei teki. Säärane elu ühtlases temperatuuris ärkamisest magamaminekuni on kahtlemata ülimalt meeldiv luksus ja pole ime, et meil kiruvad võõramaalased meie tube, kus nad akna ääres külmetada ja ahju ääres kõrvetada saavad; kuid veelgi olulisem on säärase soojaringluse juures kopsu- ja reumahaiguste vähesus niisuguses karmis kliimas, kuigi värske õhu puudus – mida, tõsi küll, taolise kütmissviisi puhul ei tarvitse ilmtingimata esineda – kutsub esile muid haigusi. Nii mõnigi habras tütarlaps lööb meie tarbimismaanias vaevleval maal oma kirstu esimese naela juba internaatkooli viimasel aastal, mil ta magab külma õhu käes, ei ole päeval piisavalt palju soojas ja tihtilugu ei ole ka tema toitumisharjumused nii head, et võiksid tervisele oodatavat ohtu leevendada. Meil valitseb ikka arusaam, et järsk üleminek soojast toast külma õhu kätte tähendab tervisele suurt riski. Kui tihti tuletatakse meile majja sisenedes meelde mõned rõivad seljast ära võtta, et me uuesti välja minnes ei tunneks puudust soojusest! Aga see on viga; need, kes tulevad ka kõige külmema talveilmaga täiesti soojast toast, on külma suhtes palju vähem tundlikud ja selle halvale mõjule vähem altid kui need, kes pärast kütmata kamina juures lõdisemist õue liikumisega vereringet elavdama lähevad ja tagasi tulles tihtipeale selle järk-järgult omandatud ihusoojuse ülejäänud päeva jooksul ära kulutavad ning ööhakul külmetavate jalgade pärast uinuda ei saa. Seda kinnitavad kõik, kes on ise proovinud, et kui soojas vannis ära käia ja siis minna korralikult riides õue tagasi, tundub temperatuur olevat vahepeal mitme kraadi võrra tõusnud. Kõige äärmuslikumaks näiteks selle kohta on vene talupoeg, kes otse kuumast saunast, kus ta ohtralt on higistanud, ennast lumme veeretama või jõkke raiutud jääauku kastma jookseb ning seda üleminekut oma nahal vaevu tunneb.

Saanud seega ülevaate mõisahoonest ja selle majandamise mitmetest tugevatest ja nõrkadest külgedest, tuleb teil järgneda mulle arvukatesse ümberkaudsetesse hoonetesse, kus loomakari katuse all soojas ja peaaegu pimeduses talve mööda saadab. Esimene hoone, kuhu sisenesime, oli saja kahekümne jala kõrgune suursugune ehitis. Keskelt toestasid seda võimsad sambad, enam kui tuhandel lambal oli siin äärmiselt suurejooneline eluase ja nad pakkusid küna ümber kogunedes või söömist katkestades meid

uudistama jäädes seninägematu ja äärmiselt rabava pildi põhjamaisest karjalaudast. Järgmises hoones oli latrites veisekari, ühtede saatus oli minna tapamajja, teised olid lüpsilehmad, pooltäis lüpsikuga paljasjalgsed talutüdrukud kõrval. Kaugemal aga oli oma elukoht sigadel, kodulindudel jällegi oma, nende lautade keskel kõrgus *Branntwein Küche* ehk viinaköök, kus päeval ja ööl aetakse viina rukkist, odrast ja kartulist – viljast, mis jääb karja nuumamisest üle. Pole raske aimata, et kõigi neist inimestest sõltuvate suude jaoks toidu kokkuarvestamise ja varumise ülesanne ei ole just lihtne. Heina on määratud igale loomale mitu naela päevas ja nädala heinakulu on Inglise farmerile midagi kujuteldamatut; ja kui talv peaks venima tavapärasest pikemaks – kui vaesed neljajalgsed, kes lähevad oma igaaastasele Noa laevale oktoobrikuus, ei peaks mai alguseks välja pääsema –, on toidunappus vältimatu. Iga päev laotatakse põrandale laiali värske põhk, mida ära ei koristata – nii seisab kari lõpuks kuus jalga kõrgemal kui siis, kui nende vangipõli algab. Siit saadakse suveks peamine sõnnikuvaru. Lambad olid kõik meriino tõugu; suurt tähelepanu pööratakse tõupuhtuse hoidmisele. Seda põllumajandusharu on Eestis hakatud viljelema hiljuti ja nüüd saadavad seda suur edu ja kasumid. Igal lambal on põlvnemislugu, sünnipäev ja number hoolikalt registreeritud ning iga isend tuntakse ära tema kõrvadesse tehtud omalaadse märkide kombinatsiooni abil, kus väheseid arvumärke kasutades võib tuhandetel vahet teha. Seega, kui karjas juhtub olema mõni *must lammas*, võib selle registris kohe üles leida. Siiski ei puudunud ka paar Inglise lammast – ilusad, armsad, kasutud ja graatsilised olendid, pika kahuse villa ja lühikeste jalgadega, kelle peale saksid karjus äärmise põlgusega vaatab, leides, et kasu neist pole, süüa aga tahavad palju. Häda karjale, kui lahtisest aknast või ebakindlast uksest peaks lauta sisse murdma hunt! Üks metsloom võib teatavasti sadade meelerahu häirida ka ainsatki ära söömata.

Mõisaõuelt siirdusime aeda või õigemini maatükile, mis oleks aed, kui too kolme jala sügavune lumi selle pealt ära kaoks. Siingi kasvas arvukalt armsaid olendeid kasvumajade või triiphoonete suursuguse katuse all, viinamarja- ja virsikutaimeid olid aga viljakandmisest erineval kaugusel – viimasena mainitutest rääkides olid puudele just tulnud õrnad roosakad õied. Siiski äratasid need ja kõik teised nonde klaasist majade eksootilised asukad vaid imetlust, ei muud; kui aga jõudsime tagasihoidliku luuderohu juurde, mis Inglismaal looduslikult kasvab ja mille varrekestest moodustunud puhmad seal küll kirikud, taluõued ja varemed vallutavad, täheldasin, et siin on see pistetud potti ja on vaevu kasvuvõrest kinni saanud. See puudutas mind üpris sügavalt – „Kodu, kallis kodu – teist sellist paika pole ilma peal.“